

VERESS EMŐD

Jogtörténeti mélyfúrások az egykori román Securitate aktáiban 2. A „háborús bűnös” Bónis György jogászprofesszor¹

Legal Historical Excavations in the Files of the Former Romanian Securitate 2. The “War Criminal” Professor of Law György Bónis

Abstract: The study analyses the story of the forced expulsion of György Bónis (1914–1985), a prominent legal historian, from Romania in 1947, along with its background and consequences. Research into Romanian intelligence archives has revealed new details about the preparation of a show trial, which was driven by the Marxist transformation of Bolyai University, personal grievances, and deliberate defamation efforts. The study illustrates how Bónis’s academic work, personal connections, and perceived or partially accurate statements became targets of political manipulation under the totalitarian regime. The Bónis case serves as a compelling example of political purges where ideological narratives prevailed over actual crimes.

Keywords: Bolyai University, political purge, show trial, Marxism, totalitarian regime

Összefoglaló: A tanulmány Bónis György (1914–1985) jogtörténész 1947-es romániai kiutasításának történetét, annak előzményeit és következményeit elemzi. A román titkosszolgálati iratok kutatása új részletekkel szolgált a koncepciók eljárásról, amelynek hátterében a Bolyai Egyetem marxista átalakítása, valamint személyes sérelmek és politikai lejáratási szándékok álltak. A tanulmány bemutatja, hogyan vált Bónis tudományos munkássága, személyes kapcsolatai, vélt vagy legfeljebb részben valós kijelentései a totalitárius rendszer politikai manipulációjának célpontjává. A Bónis-ügy a politikai tisztogatás érdekes példáját nyújtja, ahol bűncselekmények helyett politikai narratívák érvényesültek.

Kulcsszavak: Bolyai Egyetem, politikai tisztogatás, koncepciók eljárás, marxizmus, totalitárius rendszer

¹ Céloom lazán összefüggő esszésorozatban összefoglalni gondolataimat az egykori román titkosszolgálatok levéltárában folytatott kutatásaimról. Az első rész (*Jogtörténeti mélyfúrások az egykori román Securitate aktáiban 1. Egy taktikai terv elemzése*) az *Erdélyi Jogélet* 2023/1. számában jelent meg (133–141).

1. Előzmények

Kiemelkedő jelentőségű jogtörténészünk, Bónis György (1914–1985) emlékiratában *másfél* oldalt szentelt a Romániából 1947-ben történő „kiutasításának”, illetve az előzményeknek az ismertetésére. A román titkosszolgálati levéltárak anyagait kutatva számos új adalék merül fel, olyan háttérkérdések is, amelyekről Bónis Györgynek mint a büntetőeljárás által célkeresztbe vett személynek nem is lehetett tudomása.² E tanulmány keretében megpróbálom a bukaresti levéltári kutatások vonatkozó eredményeit összefoglalni.

Bónis György 27 évesen, 1940-ben kapott rendkívüli egyetemi tanári kinevezést a Szegedről Kolozsvárra költöztetett egyetemre. 1944-ben, a front közeledtével családjával Budapestre utazott, a város ostromát ott élte meg (meg is sebesült), de 1945 márciusában visszatértek Kolozsvárra. A visszaút során teherautóval utaztak Debrecenig, majd tovább Nagyváradig, onnan pedig vonattal. Kolozsváron „*először tetvetlenülésen kellett kereszttül*” esniük, majd megpróbáltak hazamenni, de a lakásuk el volt foglalva, bútorikat kiutalták másnak – egy „*mártírnak*”, „*Tóth (azelőtt Roth) Imre nevű egyetemi hallgatónak*” –, Bónisék ezért anyósáékhoz kényszerültek.³ A bútorok kérdése, mint látni fogjuk, az egész ügyben központi szerepet játszott.

Bónis ekkor tudta meg, hogy a tisztogató bizottság jelentése alapján Vasile Pogăceanu⁴ prefektus korábban többedmagával elbocsátotta, mint az „*antidemokratikus, sovén vagy fasiszta*” professzorok közé sorolt oktatót. A határozatot – visszaemlékezései szerint – 1945. március 20-án megfellebbezte. Végül „*az egyetem tanácsa igazolás feltételével elfogadta jelentkezésemet. A főispán⁵ hamarosan hatályon kívül helyezte határozatát...*”⁶ 1945 augusztusában igazolták, és szeptembertől újra oktathatott a magyar egyetemen. Román állampolgárságot viszont – kérése ellenére és álláspontom szerint szerencséjére – nem kapott.

A második világháború után kolozsvári oktatói tevékenységét 1945 szeptemberétől 1947-ig folytatta, az 1947 őszen kezdődő egyetemi tanévre a szerződését nem hosszabították meg. Vagyis a háború utáni Kolozsváron még két egyetemi tanévet taníthatott. 1947-ben rövid időre bebörtönözték, majd kiutasították Romániából. Szakmai pályája ezt követően Magyarországon folytatódott.⁷

2 Bónis György életútjáról lásd BALOGH Elemér: *Bónis György (1914–1985)*, Acta Universitatis Szegediensis. Forum. Acta juridica et politica, 2020/1, 107–125.

3 BÓNIS György: *Pályám emlékezete 1983. Különlenyomat a Szegedi Műhely 46. évfolyamának 3–4. számából*, Szeged, 2007, 117.

4 (1905–1986). Kommunista politikus, a szovjetek nevezték ki prefektusnak. 1951–1953-ban vallásügyi miniszter, később magyarországi (1959–1960), vietnámi (1961–1964), laoszi (1963–1965) és szíriai (1967–1973) nagykövet.

5 A román közigazgatási jogban: prefektus.

6 BÓNIS: *Pályám emlékezete...*, i. m., 117.

7 1940–1947 közötti kolozsvári időszakának legfontosabb művei: *Magyar jog – székely jog* (1942), *Erdélyi perjogi emlékek* (1942), *Magyar jogtörténet I–II.* (1942), *Törvény és szokás a Hármaskönyvben* (1942), *Hagyomány és haladás az erdélyi jog fejlődésében* (1944), *Jacobinus János erdélyi kancellár formuláskönyve, 1602* (Valentiny Antallal, 1947) és a *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban* (1947).

Kutatásom tárgyát Bónis György Romániából történő 1947-es kényszerű távozá-
sa képezi.⁸

2. Támadás az Igazságban

Az 1940-ben Szegedről Kolozsvárra visszaköltöztetett egyetem helyett 1945-ben alapított Bolyai Egyetem a szovjet típusú diktatúra kezdeti időszakában rövid ideig még nem volt teljesen kiszolgáltatva az új totalitárius ideológiának, sok szempontból fennállt a folytonosság a Ferenc József Egyetemmel. (Romániában a szovjet típusú diktatúra bevezetését 1945 márciusától számolják.) A Bolyai Egyetemen magyar tannyelvű Jog- és Közgazdaságtudományi Kar működött.⁹

A kegyelmi állapot azonban nem tartott sokáig: a szovjet típusú diktatúra konszolidációjának következményeként az egyetem marxista szellemű átalakítása elkerülhetetlen volt.¹⁰ A Bolyai Egyetemet érintő személyi támadások a szélesebb politikai tisztogatás részei voltak, amelyek célja az értelmiségi elit „átalakítása” és az új rendszer ideológiájához való igazítása volt. Az oktatói kar nem kommunista vagy a rezsimmel nem azonosuló tagjaival szemben több fronton is felléptek.

Bónis Györgyről egy kulcsfontosságú cikk jelent meg a romániai magyar sajtóban. Az *Igazság* 1947. június 16-i számában „*az egyetemi purifikációs¹¹ bizottság figyelmébe*” ajánlott cikk címe azt a kérdést tette fel, hogy mit tanít a Bolyai Egyetemen a marxizmusról Hóman Bálint volt házi embere, Bónis „professzor” úr? A cikket S. J. monogrammal írta alá a szerző.¹² Az *Igazság* a Román Kommunista Párt tartományi Bizottságának napilapja volt.

A vádak abban a korban rendkívül komolyak voltak: a marxizmus meghamisítása, rosszakaratú elferdítése... „*Azt hittük, hogy a demokrácia győzelme után senkinek nem lesz mersze korunk legnagyobb szellemi, erkölcsi és társadalmi mozgalmának elméletét lapos agyszüleményekkel meghamisítani. Annál nagyobb volt a meglepetésünk, mikor megtudtuk, hogy jogbölcselet előadásának ürügye alatt Bónis professzor tovább folytatja ezt a fasizmus alatt megkezdett munkát. És hol? Éppen a Bolyai Egyetemen, a román demokrácia, a munkásszolidaritás egyik első nagy győzelmének helyszínén.*”¹³ Bónis vétke, a cikk szerint, matematikai: a marxizmus filozófiai megalapozását öt (valójában hat!) komponensre bontja. Ezzel

8 A jelen kutatás alapját Bónis György megfigyelési (CNSAS, I 574225) és büntetőjogi (CNSAS, P 054097, vol. I-II.) dossziéinak vizsgálata képezi.

9 Ezt 1959-ben, a román tannyelvű Babeş Egyetemmel való 1959-es összevonás következményeként felszámolták, a jogászképzés kizárólag román nyelven folyt tovább.

10 A kérdésről lásd VERESS Emőd: *Jogászképzés Szisüphosz egyetemén és a hiányzó (két) nemzedék*, Korunk, 2017/1, 86–92, illetve VERESS Emőd, KOKOLY Zsolt: *Jogászképzés a Bolyai Tudományegyetemen 1945–1959*, Forum Iuris, Kolozsvár, 2016.

11 Tisztogató.

12 S. J.: *Az egyetemi purifikációs bizottság figyelmébe. Mit tanít a Bolyai Egyetemen a marxizmusról Hóman Bálint volt házi embere, Bónis „professzor” úr?*, *Igazság*, A Román Kommunista Párt erdélyi napilapja, V/133, 1947. június 16., 3.

13 *Uo.*

szemben Lenin a marxizmus három forrásáról és három alkotórészéről írt cikket, és az öt (valójában hat) komponens sem Marx és Engels Kommunista kiáltványában, sem Sztálin dialektikus materializmusról írott művében nem jelenik meg. Ez komoly elhajlás, hiszen „*Bónis professzor úgy látszik jobban tudja, hiszen ő az egyetemi tanár és nem Marx, Engels, Lenin és Sztálin*”.¹⁴ Bónis hat komponense: a) dogmatikus realizmus, b) metafizikai materializmus, c) szenzualisztikus empirizmus, d) determinizmus (mechanikus kauzalitás), e) dialektikus módszer, f) amoralizmus.¹⁵ A cikk hamisítással (gyakorlatilag eretnekséggel) vádolta Bónist, aki nemcsak a Bolyai Egyetem tudományos szellemét és tekintélyét sértette meg, hanem az emberi jóérzést is. Hiszen „*amoralisnak feltüntetni azt az eszmét, amelynek alapján a Szovjetuniót kormányozzák, azt az eszmét, amelyért milliók haltak vértanúhalált Európában, azt az eszmét, amely a világ összes elnyomottjainak felszabadításáért harcol*”,¹⁶ ez nem egyszerű tudatlanság, hanem Bónis múltjának szükségszerű következménye.

Felrötták Bónisnak azt a mondatát is, amely szerint a szindikalizmussal sok szellemi rokonságot mutat a bolsevizmus, amelynek elmélete – amelyet különösen Lenin, Trockij, Bucharin és Radek fejtek ki – lényegében hamisítatlan marxizmus. A cikkíró nyilvánosan kérdések sorát szegezte Bónisnak. Talán nem tudja, hogy Lenin egész életén keresztül harcolt a szindikalizmus ellen? Nem tudja, hogy Trockij és Bucharin elmélete erősen meghamisított marxizmus? Talán nem tudja, hogy Bucharint és Trockijt éppen a marxizmustól való elhajlásuk miatt zárták ki a Kommunista Pártból? A cikkíró elhallgatta, hogy a három fanatikus marxistát nem egyszerűen kizárták a pártból. Nikolaj Ivanovics Bucharint koncepciók perben ítélték el és végezték ki (1938. március 15-én); Karl Bernhardovics Radek börtönben halt meg (1939 májusában kivégezték vagy rabtársai gyilkolták meg felsőbb utasításra); Lev Davidovics Trockijt pedig menekülése helyszínén, Mexikóban, Sztálin utasítására megölték: jégcsákánnyal gyilkolták meg (1940. augusztus 21.).

Az *Igazságban* feltett kérdések nem értek itt véget. Bónis talán nem tudja, hogy Bucharin, Trockij és Radek a Bónis által „*hamisítatlan marxizmusnak*” nevezett elmélet nevében árulták el a munkásosztályt és a Szovjetuniót? „*Igazán csodálkozunk kell azon a merészségen, amely ezeknek az árulóknak a neveit Leninnek, a proletariátus nagy tanítómesterének neve mellett említi!*”¹⁷

Az ideológiai megsemmisítést még egy másik támadási irány egészítette ki, amely Bónis személyét érintette. Az érvek – összefoglalva – a következők voltak:

– azért lett a második bécsi döntés után egyből, villámgyorsan egyetemi tanár, mert a „*hírhedt háborús bűnös*”, Hóman Bálint titkára volt;¹⁸

¹⁴ Uo.

¹⁵ Bónis György: *Jogbölcsélet, sokszorosított jegyzet*, Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, 1946, 44.

¹⁶ S. J.: i. m., 3.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Ez az érvelés a Bónissal szemben Szegeden folytatott 1956-os tevékenysége megtorlásánál is felmerült. „*Bónis Hóman Bálint háborús bűnös, életfogytiglani börtönre ítélt fasiszta kultuszminiszter keresztfiaként kezdte pályafutását. Nem sokkal az egyetem elvégzése után, 25 éves korában számbavehető tudományos munka nélkül kinevezték a kolozsvári egyetem jogi karára egyetemi tanárnak.*” Vö. *Egy jegyzőkönyv margójára*, Délmagyarország, XIII/129, 1957. június 5., 5.

- az egyetemen Hóman házi embere, spiclije volt;
- tanár létére részt vett a KMDSz (Kolozsvári Magyar Diákszövetség) „*fasiszta terrorista diákszervezet*” munkájában;
- tudományos tevékenysége „*a jog területén megegyezik kebelbarátjának, a háborús bűnös, nyilas Baráth Tibornak az aktivitásával*”;¹⁹
- kurzusai csak úgy visszhangzanak a sok „oláhtól”;
- a nemzetiszocialista jog csodálója;
- Werbőczyt, a magyar parasztság megnyomorítóját magasztalja;
- elítéli az 1848–49-es forradalom vívmányait;
- fasiszta magatartása miatt jobbnak látta 1944 szeptemberében a szovjet és román csapatok elől a német csapatokkal együtt visszavonulni;
- visszatérése után internálták, majd kiutasították Romániából;
- mégis feltűnt a Bolyai Egyetemen és „*beszélni kezdett*”, „*kezdetben valami ártalmatlan és unalmas témáról. Később azonban elkezdte ismertetni a marxizmust...*”²⁰

A cikkíró szerint (önellentmondástól nem mentesen) „*a marxizmus elfogadása nem kötelező senkire. Lehet vitatkozni vele, de egyet nem lehet, meghamisítani*”.²¹ Az Igazságban közzétett (érték)ítélet szerint „*a munkásság és a haladó értelmiség sem tűrheti, hogy fasiszta múlttal rendelkező szellemi kalózkodók továbbra is meghamisítva adják elő a marxizmust*”, és a szerző reményét fejezte ki, hogy a nemsokára működésbe lépő egyetemi purifikációs bizottság nem fog megfeledezni „*Bónis professzorról sem*”.

Ilyen cikk a korban csak gondos tervezés eredményeképpen születhetett meg. A célzott támadás a korban előre eldöntött cselekvési irányt jelölt, a támadott személy félreállítását. Bónisnak valójában egyetlen védelme a magyar állampolgársága volt.

A támadások jól illusztrálják azt a folyamatot, amely során a Bolyai Egyetem fokozatosan az új rendszer egyik ideológiai bástyájává vált. A politikai tisztogatások és a marxista–leninista világnézet kötelezővé tétele nem csupán az egyetem tudományos autonómiáját korlátozta, hanem alapvetően átalakította a tanítás és kutatás tematikáját is. A Bónis György elleni vádak egyben azt is mutatják, hogy a szovjet típusú rezsim nemcsak politikai, hanem filozófiai síkon is próbálta megerősíteni saját legitimitását. A Bónis elleni támadások rávilágítanak a szellemi szabadság korlátozására, az értelmiség ideológiai átnevelésének kényszerére, amely alapvetően formálta az egyetemek és a tudományos élet alakulását Romániában. Ilyen szempontból a sajtóban megfogalmazott vádak valóságtartalma nem is volt releváns.

Ami viszont tény, hogy a rendőrség titkosszolgálati osztálya 1947. június 16-án (a cikk megjelenésének a napján) már jelentést küldött a rajoni parancsnokságnak,²² majd 26-án a rajoni parancsnokság az országos parancsnokságnak a cikkről, annak részletes román nyelvű tartalmi kivonatát is elkészítve.²³

19 S. J.: *i. m.*, 3.

20 *Uo.*

21 *Uo.*

22 CNSAS, I 574225, 17.

23 CNSAS, P 054097, vol. II., 3.

3. A büntetőeljárás rekonstruálható elemei

Az erdélyi magyar sajtóban megjelent cikk az eljárás nyitánya volt. A következő dokumentálható mozzanatok 1947 őszének végén történtek. 1947. november 20-án az ügyészségen Bónis elleni feljelentést iktattak. A feljelentők adatai a feljelentés szövegében nem szerepelnek, viszont a feljelentés végén négy aláírás található: Gal Matei, Weismann Andrei²⁴ és még két olvashatatlan aláírás. A dokumentum lényegi elemei a következők:

- furcsállják, hogy a „hírhedt fasiszta” Bónis György, a horthysta kolozsvári Ferenc József Egyetem tanára Kolozsváron és szabadlábban van;
- 1940-ben, 26 évesen egyetemi tanár lett, anélkül, hogy előzőleg teljesítette volna a szükséges egyetemi fokozatokat, előzetes egyetemi tevékenység nélkül;
- előtte viszont a háborús bűnökért kivégzett Hóman Bálint oktatási miniszter titkára volt;²⁵
- kinevezése a bécsi diktátummal²⁶ esett egybe;
- Kolozsváron Hóman kémje volt;
- a „magyar jog története” címmel tartott előadásokat, amelynek keretében a románokat csak „oláh”-ként emlegette;
- dr. Klein Ervin ügyvéd joghallgató volt, amikor Bónis tanított, és ő azt állítja, hogy a Szovjetunióval beállt hadiállapotot követően állandó jelleggel a Szovjetuniót becsmérelte és ellene izgatott;
- 1942-ben azt nyilatkozta, hogy a bolsevizmust a zsidók tartják fenn;
- a szovjetek léte fenyegetés az emberiségre, el kell törölni őket a föld színéről;
- az egyetemi hallgatók minél nagyobb számban jelentkezzenek önkéntesnek a Szovjetunió ellen harcolni a bolsevizmus ellen;
- más alkalommal azt állította, hogy az országot belülről is veszély fenyegeti az oláhok és a zsidók részéről;
- az oláhok, akárcsak a zsidók, alsóbbrendű fajhoz tartozó jöttek, csak a XVII. században érkeztek Erdélybe, és nincs Erdélyhez semmi joguk;
- a kis és bűdös Oláhországot el kell törölni a föld felszínéről, ez kedvenc következtetése volt;
- a jog célja Bónis szerint nem lehet más, mint megerősíteni a magyar nemzetet az ellenségeivel szemben;
- a jognak a politikát kell szolgálnia, Hitler és Mussolini új rendjét;²⁷

24 A titkosszolgálatok ilyen nevű személyt Kolozsváron nem tudtak azonosítani. CNSAS, P 054097, vol. I., 14.

25 Hóman Bálintot nem végezték ki, életfogytiglanra ítélték, a börtönben halt meg 1951-ben. 2015-ben bűncselekmény hiányában posztumusz felmentették a háborús bűntett vádjától.

26 A második bécsi döntéssel, amelynek következményeként Romániának Észak-Erdélyt vissza kellett adnia Magyarországnak.

27 1945-ben a Haladó Ifjúság elnevezésű szervezet azzal támadta Bónist, hogy fasiszta előadásokat tartott, dicsérte a hitleri jogot, hirdette az új Európába való beilleszkedést, kijelentette, hogy Kelet-Európában a magyar nemzet uralomra és kormányzásra hivatott, vagyis a horthysta imperializmus és a német fasizmus szószólója volt, és ezen felül a fajelmélet

- vissza kell térni az 1848 után kialakult alkotmányos rendről, amely demokrati-
kus elemeket is tartalmazott, a nemesi feudális alkotmányhoz;
- elveit irodalmi tónusban a jegyzeteiben is fel lehet lelteni, de szóban nem irodal-
mi módon fejezte ki magát;
- tanár létére tagja volt a terrorista fasiszta diákszervezetnek, a KMDSz-nek;
- e szervezet egyik ülésén jelentette ki, hogy az oláhokat Magyarországon semmilyen
kulturális jog nem illeti meg, főleg mert a dél-erdélyi magyarságot terrorizálják, és
a fiatalságnak nem szabad semmitől sem félnie, hogy bosszút álljon nemzetársá-
iért és azért, hogy megsemmisítsék az oláhokat, a magyar hazát sújtó pestist;
- az ezt követő napokban került sor a román egyetemi hallgatók, a görögkatolikus
teológia és Hossu püspök²⁸ megtámadására;
- kapcsolatokat ápolt a háborús bűnös Szilassy színésszel és Domokos Pál Péter²⁹
imrédysta képviselővel;
- a zsidók deportálása után nagy mulatságot csaptak a lakásukban, ahol antisze-
mita dalokat énekeltek, a szomszédok pedig hallották Bónisnak és a feleségének
a hangját, ahogy boldogan kiáltoztak, hogy hála istennek, hogy végre megsza-
badultunk ezektől a bűdös zsidóktól;
- a visszavonuló német csapatokkal együtt elmenekültek Kolozsvárról;
- a felszabadulás után körülbelül hat hónappal mégis visszatért Kolozsvárra, ahol
letartóztatták és internálták, végül azzal a feltétellel engedték el, hogy három
napon belül hagyja el az országot;
- Bónis betegnek álcázva mégis Kolozsváron maradt;
- utána újra megjelent a Bolyai Egyetemen, és Jordáky Lajos³⁰ támogatottjaként
elkezdett a régi szellemben órákat tartani;
- jogfilozófiai előadásaiban részletesen beszélt a marxizmusról és a bolsevizmus-
ról, azt állítva, hogy a marxizmus amorális, nem veti alá magát és nem ismer el
semmilyen erkölcsöt, és ezekre az elvekre épül rá a bolsevizmus is;
- tudományosan megfogalmazva ez jelenik meg az írott jegyzetében is, ahogy az
Igazság újság is részletesen bemutatta;
- az *Igazság* támadása után 1947 tavaszán Bónis a Bolyai jogi karának folyosóján
egy hallgatói csoporttal beszélgetett, és azt mondta, hogy hamarosan elhagyom
ezt a kis és bűdös Oláhországot, a zsidók és a bolsevikok túl hangosan kiabálnak
és nem hagynak engem sem békén, ahogy ezt a korábban már említett Klein
doktor hallotta;
- és most Bónis szabadon mozoghat a demokrata Romániában, sőt visszaköveteli
a bútorait, amelyeket Kolozsváron hagyott, amikor elmenekült a német csapa-
tokkal, a CASBI³¹ révén, minden bizonnyal Krach Paul ügyvéd segítségével;

alapján állt. Vö.: *A Haladó Ifjúság leleplezi dr. Bonis kolozsvári egyetemi tanárt*, *Igazság*, I/63, 1945. december 2., 4.

28 Iuliu Hossu görögkatolikus püspök (1885–1970). A szovjet típusú rezsim meghurcolta, börtönben volt és kényszerlakhelyen élt.

29 Történész, néprajzkutató, a csángó történet és kultúra kutatója (1901–1992).

30 Jordáky Lajos szociológus, politikus (1913–1974).

31 Casa de Administrare și Supraveghere a Bunurilor Inamice (Ellenséges Javak Igazgatásának és Felügyeletének Hivatala).

– követeljük ezért az ügy kivizsgálását és a CASBI révén a bútorok visszaszolgáltatására való jogának a felfüggesztését (1947. november 18.).

Ezek a vádak meglehetősen érdekesen vannak megfogalmazva, mintha a román bűnüldöző szervezet is manipulálni akarná a szerző (szerzők?), szándékosan játszik a mélyen gyökerező nacionalista érzelmekkel és a kötelező marxista elvárásokkal, hogy elérje a célt, Bónis felelősségre vonását. A teljes igazságot nehéz feltárni, de nekem az a megérzésem, hogy a feljelentés mozgatórugóját nem kizárt, hogy az emlegetett bútorok szolgáltatták. Elrejtve, de mégis hangsúlyosan jelenik meg a beadványban e bútorok kérdése. Amelyekért Bónis valóban foggal-körömmel küzdhetett, hiszen emlékirataiban is kitért e kérdésre. *„Nekem már csak a bútoraim tették ki a vagyonomat, és [...] lépéseket tettem a visszaszerzésükre. 1945 végén egy román zsidó ügyvédet bíztam meg, név szerint Krach Pált (nomen est omen!), aki felszólította Tóthot a visszaadásukra, de hiába.”*³² A feljelentés előzménye, hogy Krach végül csak (jogi) sikerrel járhatott, mert 1947. április 3-án elrendelték Bónis CASBI felügyelete alatt álló javainak (vagyis a bútoroknak) a visszaszolgáltatását. Ezt követi a cikk az *Igazságban*, majd a feljelentés. A kutatott titkosszolgálati aktákból Tóth Imre és Klein Ervin kapcsolatára azonban nem derült fény. Bónis a bútorokat soha nem kapta vissza.

Bónis visszaemlékezései szerint *„egy szép napon egy rendőrügynök keresett fel azzal, hogy Patricu elvtárs akar velem beszélni. Ez annyit jelentett, hogy be kellett mennem a szigurancára – azt hiszem más nevet viselt, talán securitate –, és egy markos ember fogott vállatóra. Egyetemi jegyzetemet pécézte ki, amelyben én – Hóman bizonyítása alapján – oláhokról beszéltem, és kimutattam a dák-román elmélet valótlanságát. Az ügynök akkora pofont ígért nekem, hogy leesik a fejem, de szerencsére nem adta meg.”*³³

1947. december 1-jén a feljelentésben is hivatkozott dr. Klein Ervin kolozsvári ügyvéd Bónis ügyében írásos nyilatkozatot tett.³⁴ Lényege, hogy 1940–1943 között a kolozsvári egyetem hallgatója volt, akkor ismerte meg Bónis professzort, akinek az óráira időnként eljárt. Azt nyilatkozta, hogy Bónis *„a fasiszta ideológia ismert támogatója volt”*, és a Szovjetunióval való háborús állapot kihirdetése után kritizálta a Szovjetuniót: *„ott zsidók által fenntartott bolsevista elnyomás van”*, a *„szovjetek léte állandó fenyegetés az emberiség számára”*. Klein szerint Bónis a románokat és zsidókat az állam biztonsága szempontjából veszélyes elemekként mutatta be, és állítása szerint az *„oláhok”* a XII. században érkeztek Erdélybe. Klein nyilatkozata azt is rögzítette, hogy ő 1947 tavaszán a legnagyobb meglepetéssel észlelte, hogy Bónis professzor még az egyetemen lehet. Csodálkozva látta, hogy hallgatókkal beszélgetett, és Klein *„hallotta”* is, hogy mit mond: *„hamarosan elhagyom ezt a kis és büdös Oláhországot, mert a zsidók és a bolsevikok nem hagynak békét nekem”*. A nyilatkozat valóságátartalma nyilván nagyon relatív, és a kutatás jelen állása szerint nem lehet kideríteni, hogy Klein Ervin miért tett ilyen nyilatkozatot (jellemhiba, érdek, fenyegetés hatása alatt?). A hallgatókkal való beszélgetés valóságátartalma teljességgel elképzelhetetlen, a nyilatkozat egyéb elemei ebben a formájukban szintén megkérdőjelezhetőek. Érdekesség, hogy Klein Ervint sikerült azonosítanom, ő azonos a Mikó Ervin néven publikáló, 1997. augusztus 20-án elhunyt jogász-újságíróval, riporterrel.

32 BÓNIS: *Pályám emlékezete...*, i. m., 120.

33 *Uo.*, 120–121.

34 CNSAS, I 574225, 5.

Érdekes, hogy a feljelentés maga is Kleinra utalt alapvetően, nem a feljelentők saját tapasztalataira, vagyis Klein jóval nagyobb szerepet tölt be az ügy valós mozgatójában, mint ahogy az a dokumentumok felületes elemzéséből kitűnik. Mintha Kleint személyes bosszúhadjárat mozgatná, amely mögött nem kizárt, hogy a bútorok problémája húzódik meg. Nyilván egy ilyen személyes akció teljesen összhangban van a hatóságok tágabb értelemben vett céljaival: a Bolyai Egyetem nem marxista elemektől való megtisztításával. Így Bónis távozása valójában ideális megoldás a diktatúrának is, legyen Bónis Magyarország gondja.

A titkosszolgálatok december 2-án értesítették az ügyészséget, hogy folytassanak nyomozást az ügyben. Az ügyészség december 6-án az Igazságügyi Minisztériumon keresztül kérelmezte a kormányt, hogy az 1947. évi 291. törvény 5. és 6. cikke alapján engedélyezzék a nyomozást.³⁵ Ugyanaznap Bónist letartóztatták.

Bónis visszaemlékezése szerint „*Bandi*³⁶ akkor már iskolába járt, és arra a kérdésre: hol vannak a szülei, így felelt: Apukám börtönben van, anyukám Bukarestben. Így is volt: Mária Bukarestbe utazott, és megkereste volt tanársegédemet, Gyallay Dodót,³⁷ aki akkor a magyar nagykövetségen dolgozott. (Később disszidált.) Ő járt közben az igazságügy-miniszternél, aki azonnal szabadlábra helyeztetett. Rendkívüli élmény volt szabadon járni az utcán!”³⁸

December 15-én valóban telefonos utasítás érkezett az Igazságügyi Minisztériumtól, hogy helyezték Bónist szabadlábra. Ennek alapján az ügyészség ki is adta a Kolozsvári Törvényszék Börtönének az utasítást, hogy Bónist szabadlábra kell helyezni.³⁹ Bónis ezt úgy rögzítette, hogy „*a Honvéd utcai börtönben vagy tíz napot töltöttem, nem bántalmaztak, csak a hajamat nyírták le. Takarót nem kaptam, de jó társaságba kerültem: főispánok, polgármesterek voltak együtt. Kirakós madzsonggal töltöttük az időt. Csak a kübli volt undorító, a szobában elhelyezett hatalmas éjjeliedény.*”⁴⁰

1947. december 17-én az Igazságügyi Minisztériumtól, a miniszter kabinetjéből írásban is megérkezett a rendelkezés, amely szerint a miniszter⁴¹ úgy döntött, hogy nem kell Bónis György ellen büntetőeljárást indítani, és következképpen helyezték a gyanúsítottat szabadlábra. Az utasítást a minisztérium főtitkára⁴² írta alá. Ennek következtében az ügyet 1947. december 20-án az ügyészség lezárta (4124. rendelet), és értesítették a rendőrséget is, hogy ne végezzenek újabb nyomozati cselekményeket. December 22-én a titkosszolgálati megfigyelési dossziét is lezárták (Bónis a letartóztatását megelőző néhány hónapban, az *Igazságban* közzétett lejárato cikk megjelenését követően állt titkosszolgálati megfigyelés alatt).⁴³

35 A kérés aláírója Ion Gh. Ionescu főügyész.

36 Bónis György fia.

37 Ifj. Gyallay-Pap Domokos, Gyallay-Pap Domokos (Bencéd, 1880 – Budapest, 1970) író, történész fia.

38 BÓNIS: *Pályám emlékezete...*, i. m., 121.

39 Aláírója szintén Ion Gh. Ionescu főügyész.

40 BÓNIS: *Pályám emlékezete...*, i. m., 121.

41 Lucrețiu Pătrășcanu kommunista jogász, politikus, maga is koncepciók per áldozata lett. 1948-ban letartóztatták, 1954-ben kivégezték.

42 Ciprian Rațiu.

43 CNSAS, I 574225, 10.

A megfigyelési dosszié legérdekesebb darabja egy „biztos forrásra” építő jelentés, amely szerint Bónis a legközelebbi barátjának mondta, hogy ha külföldre távozik, „*a megfelelő helyeket tájékoztatja a Romániai helyzetről*”.⁴⁴ A szabadulását követő napokra Bónis így emlékezett vissza: „*két nap múlva ismét egy szigurancaügynök keresett fel, és közölte, hogy kitoloncolnak Erdélyből. (Mária, mint román állampolgár, néhány hónap türelmi időt kapott.) Azt hiszem, húsz lejt fogadott el azért, hogy nem kötözik össze a kezemet, és a szigurancaától az állomásig én fizettem a szánkót. Az utazás baj nélkül telt, két társamat – az egyik kolozsvári lakos volt – megkötözték. Némi aggodalommal töltött el, hogy mit szólnak majd a magyar határőrök, de szó nélkül átvettek, s onnan már szabadon utazhattam Budapestre.*”

Szegeden egyetemi tanári helyet tartottak fenn neki, Budapestről oda utazott és elkezdett dolgozni. Haja hiányát tifuzsgyanúval indokolta.⁴⁵ Nem egy szabad világba érkezett: el kívánta kerülni, hogy rövid romániai letartóztatása magyarországi karrierjét befolyásolja.

4. A nyomozás újraindul

Az 1947-ben lezárt ügyet újra elővették, ennek kontextusát pedig egy 1950. június 3-i feljegyzés (referátum) adta meg, amelyben az ügyész kijelentette, hogy nem ért egyet az ügy lezárásával, és a nyomozás újraindítását javasolta. A jogalap az ügyészség szerint az 1947. évi 291. törvény 2 bekezdésének a) pontja, amely szerint „*bűnösnek minősülnek a béke vagy az emberiség elleni bűncselekmények elkövetésében, elrendelésében vagy elkövetésükben való részvételben azok, akik: a) a hitlerizmus vagy fasizmus érdekében tevékenykedve, 1940. szeptember 6. után politikai felelősséget viseltek, és megengedték a német hadsereg belépését az Ország területére, vagy ehhez hozzájárultak szóban, írásban vagy más eszközökkel*”.⁴⁶ ABónis szabadulását lehetővé tevő igazságügyi miniszter ekkor már rég le volt tartóztatva, folyt a koncepciók per ellene, amelyben jobboldali elhajlás miatt elítélik és ki is végzik.

A referátum szerint Bónis 1940-es egyetemi tanári kinevezése után:

- teljes lelkesedéssel a hitlerizmus szolgálatába állt;
- a lehető legrosszabb színekben mutatta be a Szovjetuniót, és a hallgatókat a Szovjetunió elleni harcokban való önkéntes részvételre buzdította;
- jogtudományi előadásain is a fajgyűlölet eszméit képviselte a románokkal és a zsidókkal szemben.

Aminek itt tanúja lehetünk, az egy koncepciók eljárásnak a megszületése. 1950. szeptember 1-jén a kolozsvári ügyészség háborús bűncselekmények elkövetése miatt – 1947. évi 291. törvény, 1948. évi 207. törvényrendelettel módosítva – újra megnyitotta Bónis ügyét, és elrendelték a bizonyítás kiegészítését. Ezt követően próbálták kideríteni Bónis romániai címét és azt, hogy kik is írták alá az eredeti feljelentést. Az eredeti

⁴⁴ *Uo.*

⁴⁵ BÓNIS: *Pályám emlékezete...*, i. m., 121.

⁴⁶ CNSAS, I 574225, 3.

feljelentést aláíró „Gal Matei”-t azonosították, az is kiderült, hogy ekkor a román külügyminisztérium kötelékében dolgozott.

Ez adta a kulcsot számomra is a személy azonosításához. Gál (több helyen Gáll) Mátyás 1920-ban született gazdag dévai zsidó kereskedőcsaládban. Tizennyolc évesen lépett be a Román Kommunista Pártba. A második világháború alatt több évet töltött börtönben, 1944 őszétől pedig a román külügyminisztérium kötelékében (1944–1955), illetve az Agerpres román hírügynökségnél (1955–1966) dolgozott. A rendelkezésre álló adatok szerint 1969-ben Romániából Izraelbe emigrált, majd pár évvel később Németországba költözött.⁴⁷

1950. december 8-án kérelmezték, hogy Bukarestben hallgassák ki Gál Mátyást, aki viszont a Külügyminisztérium szerint külföldön tartózkodott. Csak többszöri próbálkozás után sikerült a háborús bűnösökkel foglalkozó ügyészségi kabinetnek a kihallgatást megvalósítania 1951. április 14-én. Bónis kapcsán Gál Mátyás azt nyilatkozta, hogy a feljelentést nem ő írta alá, a névaláírás egyértelműen nem az övé, hamisítvány, és ő Bónist nem is ismerte.⁴⁸ Abban az időszakban, amikor Bónis Kolozsváron tanított, Gál Dél-Erdélyben börtönben ült, kommunista tevékenység miatt elítélve.⁴⁹ 1945-ben ugyan rövid ideig a kolozsvári jogi kar hallgatója volt, és akkor látta Bónis egyes publikált munkáit, illetve más hallgatókkal meséltek Bónisról. A műveiben nem tudja pontosan megjelölni, de találhatóak olyan részletek, amelyek a fasiszta ideológiával vannak összhangban. Ezeket a műveket a kolozsvári egyetemi könyvtárban kell keresni. Mindenekelőtt a volt tanítványait kellene megkeresni, Eva Gorunt és Hatos Romulust tudja megnevezni. A feljelentésen szereplő aláírók közül Weisman Andreiét tudja elolvasni, de nem tudja, hogy jelenleg ő hol található, hogy Kolozsváron tartózkodik-e vagy sem. Talán egyik aláírás „Petruș”, és ő ismer is egy Petrușt, a kolozsvári Herbák gyár technikusát, aki 1940–1944 között Kolozsváron egyetemi hallgató volt. Gál Mátyás mellett végül még nyolc másik tanút is kihallgattak.

1951. május 31-én Bukarestben a kolozsvári ügyészség kérésére kihallgatták Susana Eva Gorun⁵⁰ bírót, aki 1946-ban vizsgázott Bónisnál. Előadásait nem látogatta, viszont az egyetem által kiadott jegyzetét megtanulta. Bónis három kérdést tett fel, egyiknek sem volt politikai jellege. A horthysta megszállás idején nem volt egyetemi hallgató, Bónis akkori tevékenységéről nem tud nyilatkozni.⁵¹ Szintén május 31-én ugyanott kihallgatták a Külügyminisztérium dolgozóját, Hatos Romulust is. Ő azt nyilatkozta, hogy a kolozsvári jogi kar hallgatója volt, de Bónis őt nem tanította. Más

47 Magyar nyelvű kötetei: *Mészárlás* (1956), *Vízválasztók* (2001), *A remény rejtett szépségeiről* (2008).

48 Az 1947-es feljelentésen és az 1951-es kihallgatási jegyzőkönyvön szereplő aláírások valóban eltérnek.

49 CNSAS, P 054097, vol. I., 50.

50 Eredeti nevén Grünstein Éva-Zsuzsanna (Eva-Susana). Az állami arbitrázsról szóló kötet társszerzője (Arbitrajul de stat și rolul lui în economia națională a Republicii Populare Romîne, 1958), illetve a gazdasági szerződésekről írt kötet szerzője (Contractele economice și rolul lor în aprovizionarea tehnico-materială a economiei R.P.R., 1956).

51 CNSAS, P 054097, vol. I., 61.

hallgatóktól tudta, hogy Szent István koronájának a tanát hirdette és magyarpárti volt. Nem hallotta, hogy hitlerista elveket vallott volna, de ő keveset tud Bónisról.⁵²

1951. július 3-án újra kihallgatták Klein (Mikó) Ervint, aki ekkor az *Igazság* szerkesztőjeként dolgozott. Klein fenntartotta 1947. december 1-jén adott nyilatkozatát, kiegészítve azzal, hogy „1941 tavaszán, nem emlékszem a pontos időpontra, egy napon a kolozsvári egyetemen zajló antiszemita megnyilvánulások alkalmával, a hallgatók felkeresték Bónis György professzort, hogy mit kell tenniük. Hallottam, hogy Bónis azt mondja, hogy távoítsák el az egyetemről az összes zsidó hallgatót. Ennek következtében a zsidó hallgatók üldöztetése kezdődött, akik már csak néha-néha tudtak az egyetemre belépni.” Klein nyilatkozatát egyébként semmilyen más forrás nem támasztja alá.

1951. július 7-én Bónis ügyében kihallgatták Demeter János jogászprofesszort.⁵³ Demeter a kommunista mozgalom aktív tagja volt már a két világháború közötti időszak óta. Ekkor a kommunista mozgalom hűséges tagjaként a rezsim szempontjából megbízhatónak számított (bár későbbi sorsa azt is mutatja, hogy a belső tisztogatások és az ideológiai harcok őt sem kímélték).

Bónis kapcsán Demeter azt nyilatkozta, hogy neki a felszabadulás előtt nem volt az egyetemmel kapcsolata, ezért Bónis ekkori tevékenységét nem ismeri. 1946-ban ismerkedtek össze. Hallomásból tudja, hogy Hóman bizalmi embere volt, és az akkori körülmények között egyetemi tanári kinevezését is minden bizonnyal ennek köszönhette. Előadásainak tartalmáról nem tud nyilatkozni, erről javasolta volt tanítványai, Dobos Vasile és Báthori Zoltán megkérdezését. „Tudom, hogy a felszabadulás után a jegyzetének bevezető és záró fejezetét megsemmisítette.” Bónis egyetemi jegyzetéről Toth Samuilát kell megkérdezni, aki ezek kiadásával foglalkozott, és a kiadó szövetkezet egykori raktárában talán a jegyzet egyes példányai is fellelhetőek. A horthysta rendszer alatti publikációi az egyetemi és a kari könyvtárban megtalálhatóak, tartalmuk ellenőrizhető. Amiket ezek közül Demeter olvasott, azokat „idealista elvek, túlzó nemzeti büszkeség és tévedések” jellemzik. „Leginkább a történeti iskolát követte (Savigny, Puchta stb.), a szokásokat mutatta be mint a legfontosabb jogforrásokat, amelyek a nép vagy a nemzet lelkét tükrözik. Tekintettel a tárgya jellegére, alapvetően a régműlttel foglalkozott, és nem emlékszem a háborúra vagy a háborús helyzetre vonatkozó aktualizálásokra. De nem lehet kizárni, hogy ilyen részletek ezekben a művekben előfordulnak.” Demeter szerint Bónis 1947 után is idealista álláspontra helyezkedett, de természetesen óvatoss volt és elkerülte azt, hogy lebukjon. Mégis 1946-ban vagy 1947-ben, amikor a jogfilozófia professzorát helyettesítette, „Mor Francisc” reakciós tankönyvét használta fel. (Demeter minden bizonnyal Moór Gyulára gondolt itt.) Moór a filozófiákat morális/idealista és amorális/materialista filozófiákra osztotta fel, és a marxizmust amorális filozófiának minősítette. Ezért Bónis a sajtóban támadás is érte. Ekkor a dékán Jordáky Lajos volt, Demeter pedig azt nyilatkozta, hogy polgármesteri feladatai mellett nem tudta közlőről követni Bónis tevékenységét. „Az *Igazságban* megjelent cikk után Bónist a mi hatóságaink letartóztatták. Jellemző, hogy az összes kommunista vagy progresszív tanár ezt az intézkedést rendkívül indokoltnak találta.”

52 *Uo.*, 60.

53 Demeter János (1908–1988) alkotmányjogász, egyetemi tanár, politikus. Életről lásd Kovács Bálint: *Demeter János, a kommunista kisebbségjogász = Erdélyi jogászok. Jogászportrék II*, szerk. VERESS Emőd, Forum Iuris, Kolozsvár, 2022, 168–183.

Szabadulása után eltávolították az egyetemről és Magyarországra ment. Demeter szerint a Mindszenti-per kapcsán talán Bónis is aláírta a katolikus tanároknak a bíborost elítélő nyilatkozatát. Kiegészítésképpen még azt jegyezte meg, hogy Bónis „a felesége révén, aki időközben elhunyt, rokonságban állt az erdélyi egyházi reakció volt vezérével, György Lajossal”.⁵⁴ Mindenképpen furcsa, hogy egy ügyészégi kihallgatási jegyzőkönyvben az 1950-es évek legelejének Erdélyében Savigny neve és a történeti iskolai tételei felbukkantak. Bónis akadémiai munkásságáról Demeter idealista és nemzetieskedő jelzőkkel beszélt, amelyeket a marxista ideológia ellenpontjaként ábrázolt. Azt, hogy Bónis letartóztatásának ki és mennyire örült, az elvárásoknak megfelelni kívánó Demeter János nyilatkozatából nyilván nem lehet megfejtetni. Még azt sem feltételezhetjük, hogy magának Demeternek az ügyészégen hirdetett elégedettsége valós lett volna.

A politikai ideológiától eltérő akadémiai nézetek, a múltbeli kapcsolatok és az intellektuális tevékenység mind alapul szolgálhattak a meghurcoláshoz. Demeter itt csak azt a kötelező minimumot teljesítette, amit szerinte a párt elvárhatott, vagy a saját biztonsága érdekében meg kellett tennie ezen elvárásoknak való megfelelés céljából. Óvatossága mit sem ért, mert 1952-ben mégis letartóztatták, 1954-ben pedig hazaárulásért elítélték, 1955-ben helyezték végül szabadlábra.⁵⁵

1951. július 9-én Vízhányó Andrei (Vízhányó András) egyetemi oktatót hallgatták ki, akit 1943-ban avattak jogi doktorrá. Viszont őt Bónis nem tanította, csak a jegyzetét olvasta, s abban Bónis a Szent István-i reakciós elveket nacionalista-fasiszta szellemben képviselte. Egyébként legtöbb tíz percet találkozott Bónissal személyesen, politikai tevékenységét nem ismeri. Őt 1949-ben alkalmazták oktatóként a Bolyai Egyetemen, amikor Bónis már Magyarországra távozott. Demeter János professzor talán többet tud Bónisról, javaslata szerint őt érdemes kihallgatni.

1951. július 23-án kihallgatták Toth Samuilă (Tóth Samu) tisztviselőt tanúként.⁵⁶ Azt nyilatkozta, hogy 1942 óta ismerte Bónist, aki egyetemi jegyzetek kiadásának céljából vette fel vele a kapcsolatot. Bónis politikai tevékenységét és mentalitását azonban nem ismerte. Annyit tudott elmondani, hogy a kiadónál nem igazán szerették, mert kikérte magának, hogy kiemelt tisztelettel, meghajlással köszöntsék, a szokványos köszöntéssel nem elégedett meg.

1951. augusztus 1-jén Szatmárnémetiben a helyi ügyészség kolozsvári utasításra kihallgatta Báthori Zoltán tanárt, iskolaigazgatót mint tanút. Báthori Bónist 1942-ben ismerte meg mint egyetemi hallgató, s 1944 márciusáig, Szatmárnémetibe való hazatéréséig tartott ez az ismeretség. Báthori azt mondta, hogy nincs tudomása arról, hogy a Horthy-korszak befolyásos személyiségeivel Bónisnak lett volna kapcsolata. „A gyanúsított viselkedése a Horthy-rendszer alatt az időszak bármely professzorának megszokott viselkedése volt, anélkül, hogy bármilyen kivételes megnyilvánulást meg tudnék nevezni részéről. Megtartotta jogtörténeti előadásait [...]. Az akkori rendszer támogatója volt, mint minden professzor, de soha nem nyilvánult meg túlzó módon. Soha nem tapasztaltam előadásai alatt,

54 CNSAS, P 054097, vol. I., 81. György Lajossal szemben szinte egyidejűleg folyt hasonló lejárató kampány. Lásd Világosság, 157. szám, 1947. július 27.

55 Öccsét, Demeter Bélát viszont a magyar hatóságok adták ki a román bűnüldöző szerveknek 1951-ben, akit 1952-ben a börtönben agyonvertek.

56 Tóth Samu (1918–1967) közgazdász, nyomdászati szakíró.

hogy valóban fasiszta nézeteket vallott volna, őt sokkal inkább a magyarság szokásai és erkölcsi foglalkoztatták, és hogy ezek hogyan szolgálják új büntető törvénykönyv és új polgári törvénykönyv megalkotását, és nem észleltem, hogy valaha is a kommunizmus ellen megnyilvánult volna. Megjegyzem, hogy eszméi a kor alapeszméivel álltak összhangban, vagyis a Szent Korona Magyarországnak elvével. Ismerem jogtörténeti jegyzetét, abból tanultam és annak alapján vizsgáztam, és mai marxista ismereteimmel meg tudom állapítani, hogy az a jegyzet, mint a kor összes jegyzete, idealista jellegű volt. [...] Amíg a hallgatója voltam, sem az előadásokon, sem az órákon kívül nem hallottam, hogy a hitlerizmust dicsérte volna, vagy hogy a hallgatókat a kommunizmus elleni harcra buzdította volna. Dr. Bónis Györgyről még azt tudom, hogy mivel elsősorban a falusi közösségek szokásainak és erkölcsének a vizsgálata érdekelt, velünk, hallgatókkal együtt több ilyen kirándulást szervezett e szokások tanulmányozásának céljával, de ezeknek semmilyen politikai jellege nem volt...⁵⁷

1951. szeptember 13-án kihallgatták Dobos Vasile (Dobos László) tanárt, aki Bónis egyetemi hallgatója volt. Nyilatkozata szerint „akkor előadásainak módjából nem tűnt fel, hogy fasiszta nézeteket vallott volna. De most rájöttem, hogy mivel 26 évesen nevezték ki egyetemi tanárnak, az akkori rendszer hűségét támogatója kellett legyen. Nekem személyesen nincs tudomásom semmilyen olyan cselekményről, amelyet fasiszta akciónak lehetne minősíteni, mert a nevezett túl gyáva volt ahhoz, hogy nyilvánosan fasisztaként nyilvánuljon meg, de tudom, hogy a zsidó hallgatókat nem szimpatizálta. Tudomásom van, hogy konfliktusa volt valakivel, akivel egy udvarban laktak, de nem tudok erről részleteket. Olyan ember volt, aki szerette a mulatságot és talpnyaló azokkal szemben, akik erősebbek voltak, mint ő. Még azt tudom, hogy nem csak hogy az Erdélyben együtt élő nemzetiségekkel nem szimpatizált, hanem az erdélyi magyarokról és a székelyekről is azt mondta, hogy hülyék és eloláhosodtak.”⁵⁸

Az 1951/245. számú referátummal szeptember 25-én az ügyészség⁵⁹ megállapította, hogy a vizsgálatok alapján végül nem szükséges visszatérni az ügy eredeti lezárására, nem szükséges az 1947-es rendeletet módosítani. 1956. január 3-án elrendelték a Bónis-ügyirat archiválását. Bónis ekkor már majdnem egy évtizede Szegeden volt egyetemi tanár, és már készülődtek azok a történelmi események (az 1956-os forradalom), amelyek újra megtörték tudományos pályáját.

5. Bónis György védekezésének elemzése

5.1. Áttekintés

Ha akkor nem is, ma már mindenképpen fontos a vádak valóság tartalma. Egy ilyen hadjárat áldozataként Bónis György – akinek az emberi alaptermészete minden jel szerint nem volt egyszerű, és harcos igazságérzete határozta meg jellemét – megpróbált védekezni. A fenti vádakkal kapcsolatban Bónis álláspontját több dokumentumból rekonstruálhatjuk. 1945. március 30-án Bónis beadványt nyújtott be a Közalkalmazottak

57 CNSAS, P 054097, vol. I., 93.

58 *Uo.*, 98.

59 Emil Orbonaş főügyész.

Szakszervezetének Tisztogató Bizottságához, ez az egyik releváns irat.⁶⁰ Ez a dokumentum válasz a Kolozsvári Zsidó Egyetemi Hallgatók Szövetségének Bónis purifikálását kérő beadványára. (Emlékirataiban a következőket jegyezte meg: „*a vádaskodást bútoraim elrablása indokolta*”.⁶¹) A második az *Igazságban* közölt támadó cikk megjelenése után, 1947. június 17-én a Bolyai Egyetem jogi karához előterjesztett beadvány.⁶² A harmadik 1947. november 26-i kihallgatási jegyzőkönyve a román titkosszolgálat (Inspectoratul Regional de Siguranță Cluj) által.⁶³ Érdekeség, hogy ez utóbbi dokumentumot nevének román névváltozatával (Bónis Gheorghe) írta alá. A legutolsó dokumentumban már azt is nyilatkozta, hogy szándékában áll Romániát elhagyni, és kiutazási engedélyt kért, amit addig nem kapott meg. Valószínűleg tudta, hogy e lejárató hadjárat után a szintiszta marxistává váló egyetemen már nincs tovább keresnivalója.

5.2. Kinevezése

Kinevezése kapcsán a következőket rögzítette 1945-ben: 1939. július 10-én kapta meg a tanügyi segédfogalmazói kinevezését és a kultuszminisztériumba való beosztását. A kinevezés közbenjárás nélkül, a *sub auspiciis* felavatott doktorok listájából való kiválasztás folytán jött létre. A minisztériumban 15 hónapig teljesített szolgálatot. „*Mikor a bécsi döntés után a kolozsvári egyetem szervezéséről volt szó, akkori főnököm, Pusztai János min. tanácsos és professzorom, Eckhart Ferenc egyetemi tanár ajánlottak.*⁶⁴ Mindketten demokratikus gondolkodású, baloldali politikai meggyőződésű vezetőférfiak. Fiatal korom azért nem volt akadály, mert a jogtörténetet az utóbbi években teljesen elhanyagolták, s a tanszéket ellátó idősebb generáción kívül csak én és egy 30 esztendőös szaktársam foglalkoztunk vele. Előző munkásságom alapján az illetékes államtitkár engem talált érdemesebbnek. Kinevezésem előtt tudtomra adták, hogy új hivatásban ezután kell igazán megmutatnom képességeimet.”⁶⁵ A beadványhoz mellékelte kinevezése előtti publikációs jegyzékét, amely 22 jogtörténeti címet tartalmazott (tanulmányok és recenziók).

Bónis azt hangsúlyozta, hogy kinevezése nem személyes kapcsolatok vagy protekció eredménye volt, hanem a szakmai érdemei alapján történt. Ezt támasztja alá az a tény, hogy a *sub auspiciis* doktori cím birtokosa volt, amely a fiatal jogászok legmagasabb elismerésének számított (taktikusan elhallgatta ugyanakkor a teljes címet: *sub auspiciis Gubernatoris*, vagyis mellőzte a kitüntetésből a kormányzóra, Horthy Miklósrá vonatkozó utalást). A 22 jogtörténeti publikáció felsorolása alátámasztotta, hogy már kinevezése előtt valós tudományos tevékenységet folytatott. Ez különösen fontos volt, mivel a jogtörténet területén a fiatalabb generáció tagjaként is kiemelkedett. A jogtörténet mint tudományterület elhanyagoltságára utaló megjegyzés arra mutatott rá, hogy Bónis kinevezése részben azért történhetett meg, mert kevés szakember foglalkozott ezzel a területtel. Pusztai János és Eckhart Ferenc neveinek említése is stratégiai döntés, mivel őket demokratikus és baloldali gondolkodású személyekként írja le.

60 CNSAS, P 054097, vol. I., 17.

61 BÓNIS: *Pályám emlékezete...*, i. m., 118.

62 CNSAS, P 054097, vol. I., 15.

63 *Uo.*, 14.

64 *Uo.*

65 *Uo.*, 17.

Ez azt sugallta, hogy kinevezése nem köthető szélsőjobboldali vagy fasiszta körökhöz, amelyekkel a vádak összefüggésbe hozták. Bónis a kinevezését szakmai kihívásként mutatta be: igazolnia kellett képességeit. A személyes felelősségvállalás és a szakmai elkötelezettség üzenetét közvetítette. (Egyébként ezt a bizonyítást már erdélyi éveit során kiemelkedően meg is tette.)

5.3. Hóman Bálinthoz való viszonya

Hóman Bálint a Horthy-korszak egyik prominens politikai figurája és oktatáspolitikusa volt, akit a második világháború után a szovjet típusú rendszer a szélsőjobboldal egyik ideológiai támaszának tekintett. Ezzel összefüggésben minden olyan személy, akit Hómannel közeli kapcsolatba lehetett hozni, politikai gyanúba keveredett. Bónis Hómannel való kapcsolata különösen kényes kérdés lehetett.

Hóman Bálint kapcsán Bónis a következőket rögzítette 1945-ben: *„Hamis minden olyan beállítás, amely szerint Hóman Bálint akkori miniszterrel közelebbi kapcsolatban állottam volna. Tanítványa nem voltam, mert nem bölcsészetet végeztem, hanem jogot. 1939 óta sem kerültem vele kapcsolatba. A tanügyi fogalmazói kar tagjai – mint tudvalevő – nem a miniszter emberei, hanem köztisztviselők. A házi ember kapcsolata gyakori találkozást tételez fel, magam pedig Hómannel 10 éves minisztersége alatt csak egyetlenegyszer beszéltem négy szemközt: mikor tudatta velem, hogy ki fog nevezni Kolozsvárra.”*⁶⁶ 1947-ben pedig azt írta le, hogy *„sohasem voltam Hóman Bálint titkára, sem házi embere, sem spiclije [...]”*⁶⁷ *Minisztériumi segédfogalmazó voltam, tanári kinevezésem előző munkásságomnak és az illetékes szakprofesszor ajánlásának köszönhetem és azóta sem voltam semmilyen kapcsolatban Hóman Bálinttal.”*⁶⁸

Bónis szisztematikusan cáfolni próbálta a Hómannel való kapcsolatáról szóló állításokat. Hangsúlyozta, hogy csak egyszer, hivatalos ügyben találkozott vele, és hogy a tanügyi fogalmazói kar nem állt közvetlen kapcsolatban a miniszterrel. A minimalizálás célja, hogy Bónis távolságot tartson Hóman személyétől és politikai örökségétől. A szovjet típusú diktatúrában a korábbi rezsim képviselőivel és támogatóival való kapcsolatot gyakran önmagában elegendőnek tartották az eltávolításhoz. Ezért Bónisnak nemcsak az ártatlanságát kellett bizonyítania, hanem azt is, hogy semmilyen formában nem kapcsolódott a Horthy-korszak prominens politikai személyiségeihez. Az a tény, hogy a kapcsolatát Hómannel csupán egyetlen hivatalos találkozásra korlátozza, azt a célt szolgálja, hogy jelentősen csökkentse a vádak hitelességét. Emellett érdemes kiemelni, hogy jelenleg valóban nincs bizonyítékunk Hómannel való szorosabb együttműködésre vagy ideológiai azonosulásra. A Hómannel való közeli kapcsolat vádja valószínűleg inkább politikai manipuláció eredménye, semmint valós tényeken alapuló állítás.

5.4. A zsidó és román hallgatókhoz való viszonya

Bónis különös figyelmet fordított arra, hogy tanári működését méltányosnak és igazságosnak jellemezze, különösen az etnikai és vallási kisebbségek irányában. A román és zsidó hallgatókkal való méltányos bánásmód kiemelése nemcsak a vádak

⁶⁶ *Uo.*

⁶⁷ *Uo.*, 14.

⁶⁸ *Uo.*, 15.

cáfolatát szolgálta, hanem azt is mutatta, hogy Bónis a korabeli társadalmi kontextusban is próbált egyenlő esélyeket biztosítani diákjai számára. „*Tanári működésem során román hallgatóimmal szemben teljesen méltányos magatartást tanúsítottam, nyelvi nehézségeiket a vizsgánál figyelembe vettem. Zsidó diákjaim, kiket kollégáik megakadályoztak az előadások látogatásában, többször kértek, hogy ennek ellenére kollokválhassanak. Minden alkalommal megengedtem nekik, holott a fennálló szabályok értelmében csak a leckéket látogató hallgatók kollokválhattak.*”⁶⁹ A zsidó diákok kollokviumának engedélyezése, még a szabályok megsértése árán is, azt sugallja, hogy Bónis empátiával viszonyult a társadalmi igazságtalanságokhoz.

„*Sohasem uszítottam a magyar hallgatókat a román hallgatókkal szemben, hogy szét-dúlják a görögkatolikus teológiát és Hossu püspök lakását, hanem pont ellenkezőleg, utólag elítéltem ezt.*”⁷⁰ A görögkatolikus teológia és Hossu püspök elleni fellépésekhez való átlítólagos uszítás határozott cáfolata azt mutatta, hogy Bónis nemcsak elhatárolódott az ilyen cselekményektől, hanem később el is ítélte.

„*Valótlan az, hogy kurzusaim csak úgy visszhangzanak a sok oláh-tól, hogy bennük a nemzeti szocialista jog csodálójának mutatkoztam és Werbőczit magasztaltam és a 48-as forradalom vívmányait elítéltem. Ezzel szemben tény az, hogy 1944 előtti jogtörténeti előadásaimban megmagyaráztam a román és az oláh népvnevek jelentését s a forrásoknak megfelelően használtam őket, hogy a német jog másolásával szemben a magyar nép hagyományaira kívántam felépíteni az új jogrendszert, hogy a jobbágyság kizsákmányolását keményen bíráltam és hogy 1943-ban a Magyar Jogi Szemlében elítélően nyilatkoztam a Werbőczy-rajongásról.*”⁷¹ Azzal, hogy Bónis az etnikai jelzők történelmi és források szerinti használatát hangsúlyozta, azt kívánta bemutatni, hogy történelmi hitelesség, pontosság irányította munkáját. Az „oláh” népnévhez pejoratív, lekicsinylő jelentés kapcsolódása modern fejlemény. Bónis érvelésében következetesen a forrásokhoz és történeti kontextushoz való igazodást hangsúlyozta. Ez a történeti jogtudományban megszokott tudományos módszertan alkalmazását mutatta, és ebben vélt Bónis védelmet találni a politikai szempontokkal szemben. A „*nemzeti szocialista jog csodálójaként*” való beállítására reagálva azt hangsúlyozza, hogy inkább a magyar jog hagyományaira és a jobbágyság kizsákmányolásának kritikájára fókuszált. 1936–37-ben Londonban tanult, és így ő az egyik történetkutató, aki a német bűvöletet elkerülve, Angliában folytatott külföldi tanulmányokat (a London School of Economics and Political Science-re iratkozott be).

„*Sohasem mondtam, hogy az oláhok és a zsidók alsóbbrendű faj [...]. Sohasem mondtam, hogy az oláhoknak nincs kultúrához való joga Magyarországon.*”⁷² Az „*alsóbbrendű faj*” kijelentés tagadása, valamint a románok kulturális jogainak elismerése révén Bónis azt kívánta igazolni, hogy tudatosan került az etnikai vagy fajelméleti alapú előítéletek alkalmazását.

Ugyanígy Bónis a *Magyar jogtörténet* jegyzetét is a legjobb lelkiismerettel helyezi bármely bíráló elé, „*mert minden lapja mentes a sovinizmustól*”.⁷³ Bónis jogtörténeti

69 Uo., 18.

70 Uo., 14.

71 Uo., 15.

72 Uo., 14.

73 Uo., 17.

munkássága, álláspontjai valóban nem illeszkedtek sem a náci, sem a szovjet típusú ideológiák narratívájába.

5.5. A Kolozsvári Magyar Diákszövetségről

A KMDSz „*fasiszta terrorista diákszervezetként*” való minősítése egyértelműen a politikai lejáratás eszköze. A szovjet típusú rezsim a korábbi rendszerhez köthető bármely szervezetet vagy annak tagjait könnyen bélyegezhette fasisztának, hogy legitimálja a velük szemben való fellépést. Az 1940–1944 közötti KMDSz vonatkozásában a szovjet típusú diktatúrának érdekében állt az ilyen címkézés, hiszen a KMDSz-hez kötődő bármely személlyel szembeni fellépés indoka lehetett. De nem csak politikai lejáratás szempontjából volt releváns egy-egy szervezet minősítése, ugyanis az 1947. évi 291. törvény 2. cikke szerint „*bűnösnek minősülnek a béke vagy az emberiesség elleni bűncselekmények elkövetésében, elrendelésében vagy elkövetésükben való részvételben azok, akik: [...] c) elhagyták az Ország területét, hogy a hitlerizmus vagy a fasiszmus szolgálatába álljanak, és írásban, szóban vagy bármilyen más módon támadták az Országot, valamint azok, akik az Országban belül a hitlerizmus szolgálatába álltak, például az S.S., S.A., Gestapo vagy más hitlerista szervezetek tagjaiként*”. Vagyis a KMDSz e címkézése kulcsfontosságú volt, hogy szükség esetén Bónist háborús bűnösnek lehessen nyilvánítani.

„*A KMDSz fasiszta terrorista diákszervezet munkájában való részvétellel kapcsolatban tény az, hogy az egyik munkaközösség társelnökségét felkérésre elvállaltam, de a közösség elnökével való nézeteltéréseim miatt erről hamarosan lemondtam. Viszont a KMDSz-től függetlenül a magyar népjogi hagyományainak feltárására irányuló falukutató munkát kezdeményeztem.*”⁷⁴

Bónis védekezése során azt hangsúlyozta, hogy a KMDSz-ben betöltött szerepe nem volt jelentős, és rövid időn belül lemondott munkaközösségi társelnöki pozíciójáról. A távolságtartást bizonyítani sokkal egyszerűbb lehetett, mint a szervezet minősítését megkérdőjelezni.

5.6. Jogszokásgyűjtés

Bónis a jogszokásgyűjtést tudományos tevékenységként keretezte, amely első sorban a helyi közösségek jogi és társadalmi hagyományainak feltárására irányul, függetlenül az etnikai hovatartozástól. Kifejtette, hogy román anyagot is gyűjtöttek, és a gyűjtők a legjobb barátságba kerültek a román lakossággal. „*Gyűjtésünk tehát távol állott a sovinizmustól.*”⁷⁵

5.7. Baráth Tibor és Szilassy

A kompromittátnak tartott személyekkel való kapcsolatai vonatkozásában is védekeznie kellett Bónisnak. „*Valótlan az, hogy Baráth Tibornak kebelbarátja lettem volna; vele csak a kötelező kollegiális viszonyt tartottam fenn.*”⁷⁶ „*Valóban ismertem Szi(D)assy mozi-színészt és Domokos Pál Pétert, azonban nem álltam velük kapcsolatban, csak ismertem őket, viszont mulatságon részt vettem, azonban zsidóellenes énekeket nem énekeltem.*”⁷⁷

⁷⁴ Uo., 15.

⁷⁵ Uo., 17.

⁷⁶ Uo., 15.

⁷⁷ Uo., 14.

5.8. Kolozsvárról való távozása 1944-ben

„Kolozsvárról a jogi kar szept. 14-i engedélye alapján távoztam el azért, hogy terhességének ötödik hónapjában járó feleségemet megóvjam az arcvonaltól közelségével járó megrázkódásokatól. [...] A fasisztákkal nem vállaltam szolidaritást [...]. Több napig a nyilasok őrizetében álltam s csak testi épségem sérelmével szabadulhattam onnan.”⁷⁸

Ez az érvelés Bónis György személyes és politikai védekezésének fontos eleme, amelyben a második világháború alatt hozott döntéseit, különösen Kolozsvárról való távozását próbálta megmagyarázni. A vád kézenfekvő: bárki, aki a bevonuló szovjet hadsereg elől távozott Kolozsvárról, azt azért tette, mert valamiben bűnös volt, illetve a nációkkal vállalt szolidaritást fejezte így ki. Bónis azt hangsúlyozza, hogy távozása nem politikai vagy ideológiai döntés volt, hanem személyes és családi felelősségből fakadt. Az, hogy felesége terhességére hivatkozik, empátiát és emberi érzelmeket kívánt kelteni, eltávolítva távozásának bármilyen politikai színezetét. A háborús helyzet és a front közeledése így objektív indokként jelent meg, amely függetlenítette döntését az akkori politikai környezettől. Bónis egyértelműen kijelentette, hogy semmilyen nem vállalt szolidaritást a fasisztákkal. Az érvelés célja, hogy Bónis távozását teljesen depolitizálja, és kizárólag emberi indokokra vezesse vissza.

5.9. Visszatérése Kolozsvárra

Bónis határozottan cáfolta azt is, hogy 1945-ben internálták és kiutasították volna Romániából. A történeti tényekre (például az egyetemi alkalmazására és a politikai jóváhagyásra) hivatkozva igyekezett hiteltelenné tenni ezeket az állításokat.

„Végül valótlan az, hogy 1945-ben internáltak, majd kiutasítottak volna Romániából, majd eddig kiderítetlen módon kiszabadultam. Ellenben tény az, hogy a mesterségesen támasztott nehézségek ellenére 1945 nyarán a Bolyai Egyetem szervezte háromtagú bizottság, a Román Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt és a Magyar Népi Szövetség többször is megadott ellenjegyzése mellett terjesztett fel a jogtörténeti tanszékre, melyen 1945. november 1-én szerződéssel alkalmaztak is. Valótlan az, hogy kezdetben csak valami ártalmatlan és unalmas témáról beszéltem az egyetemen s csak később kezdtem ismertetni a marxizmust. Ezzel szemben tény az, hogy a jogbölcseletet az 1945/46. tanév megkezdése óta helyettesítem s a jegyzetem is ebben a tanévben jelent meg. Tény az is, hogy a jegyzet ellen több mint egy éve semmilyen kifogás nem merült fel, s egyenes gondolkodású ember nehezen tudja elképzelni, mi tette e támadást éppen most aktuálissá.”⁷⁹ A Román Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt és a Magyar Népi Szövetség jóváhagyásának említése azt próbálta igazolni, hogy Bónis tevékenységét a politikai rendszer legfontosabb szereplői hivatalosan is elfogadták.

5.10. A marxizmushoz való viszonya

Bónis György megpróbált az ellene felhozott ideológiai vádakkal szemben is védekezni.

⁷⁸ Uo., 18.

⁷⁹ Uo., 15.

„A Kar megbízásából az 1945/46. tanév óta helyettesítem a jogbölcseletet, s anyagomat (nem lévén szakember) volt tanáromnak, Moór Gyulának 'Bevezetés a jogfilozófiába' című munkájából merítem. Ezt az eljárásomat a Karnak éppen az inkriminált jegyzet előkészítése alkalmából jelentettem be, s ez a jegyzet több mind egy esztendeje forrásának világos feltüntetésével a Kar kiadásában jelent meg.”⁸⁰

Bónis itt kiemelte, hogy a jogbölcselet oktatását nem szakterületként, hanem a kar kérésére vállalta el, az intézmény működésének fenntartása érdekében. A Moór Gyula munkájára való hivatkozás azt mutatja, hogy Bónis transzparensten kezelte a jegyzet anyagát, és annak tartalmát nem saját interpretációként vagy politikai állásfoglalásként prezentálta. Mindkét érv – a kényszerű helyettesítés és a jegyzet gondolatanyagának „idegenként”, Moórhoz tartozóként való megjelölése – azt mutatja, hogy Bónis próbálta az oktatott tartalommal kapcsolatban felelősségét csökkenteni.

„Valótlan az, hogy ebben a jegyzetben a marxizmust meghamisítani igyekeztem volna. Viszont tény az, hogy a jegyzet teljes egészében Moór professzor idézett könyvének a kivonata. Moór Gyula a magyar demokrácia első évében a Pázmány Péter Tudományegyetem rektora volt, s mai behívott nemzetgyűlési képviselő, a Magyar-Jugoszláv Társaság elnöke. Valótlan az, hogy a marxizmus tárgyalásában szembehelyezkedtem volna a szocializmus nagy tanítómestereivel: ellenben tény az, hogy Moór nyomán részletesen foglalkoztam nemcsak a rendszer filozófiai alapjaival, hanem társadalom- és történetbölcseletével (történelmi materializmus, osztályharc), közgazdasági tanításaival (többletérték, tőkekoncentráció, akkumuláció, válságelmélet, katasztrófa-elmélet) és állambölcseleti, valamint politikai elveivel (osztályállam kritikája, proletárdiktatúra, az állam elhalása) is. Ezekben még a cikkíró sem talált kivétlivalót.”⁸¹

És a lényeg: „rosszhiszemű ferdítés az, amely az amoralitás szót úgy tünteti fel, mintha a jegyzet a Szovjetuniót irányító és az elnyomottak millióit lelkesítő eszmét erkölcsstelennek mondaná, ellenben tény az, hogy a jegyzet (szigorúan Moór nyomán) a marxizmus filozófiai alapjai között említi az amoralizmust, mely szerint a dolgok csakis a szükségszerűség szempontjából vizsgálándók, minthogy az értékelés, az erkölcsi világnézet a gazdasági állapot pusztá reflexe (14.1.). Az amoralizmusnak ilyen kifejtését az immoralizmussal összezavarni legalábbis súlyos tévedés.”⁸² Az amoralizmus kifejezés használatát Bónis a marxista filozófia eredeti értelmezésére vezette vissza, amely a szükségszerűség és a gazdasági reflexió fogalmával függ össze. A fogalom tudományos szintű tárgyalása azt mutatta, hogy a vádak szándékosan félreértelmezték a jegyzet tartalmát. Az immoralizmus és amoralitás összekeverése Bónis szerint „súlyos tévedés”, ami arra utalt, hogy a támadások szakszerűtlensége rávilágít a politikai indíttatásra. Bónis valójában idealistaként védekezett: azt hitte, hogy vele szemben jogi tartalmú eljárás folyik, és nem koncepciók eljárás, ahol az érvelés tulajdonképpen: értelmetlen.

„Valótlan továbbá az, hogy a jegyzetben Trotszkij, Bucharin és Radek tanítását Leninnel szembeállítva neveztem volna hamisítatlan marxizmusnak; ezeket az írókat az elmélet magyarázóik közé soroltam fel, politikai szereplésük már nem a jogfilozófia körébe tartozik. A Legújabb kor története c. jegyzetemben bizonyosságot tettem róla, mennyire döntőnek

80 Uo.

81 Uo.

82 Uo.

tartom Lenin és Sztálin szerepét a Szovjetunió felépítésében.”⁸³ Bónis elismerte, hogy Trockij, Buharin és Radek a marxizmus magyarázói között szerepelnek a jegyzetben, de hangsúlyozta, hogy politikai szerepük nem releváns a jogfilozófiai elemzésben. Ez az érvelés arra irányult, hogy elhárítsa a politikai elhajlás vádját. Lenin és Sztálin szerepének kiemelése, a Szovjetunió felépítésében betöltött döntő szerepük hangsúlyozása Bónis reményei szerint segíthetett eloszlatni azokat az aggályokat, amelyek szerint ő szemben állt volna a szovjet típusú marxista ideológiával.

„*Sohasem tartottam előadást a Szovjetunió vagy a bolsevizmus ellen.*”⁸⁴ Bónis 1947 júniusában, az *Igazság*-beli támadás után felmentését kérte a jogbölcselet tanítása alól, tekintettel arra, hogy e tárgyat csak helyettesítette, oktatását csak a kar zavartalan működése érdekében vállalta el, most azonban a kar kiegészülése révén lehetségessé vált, hogy más oktassa a tárgyat, akinek ez a témakör inkább a szakterületébe tartozik.⁸⁵ Ekkor talán még abban bízott, hogy pozícióját stabilizálhatja, és ahogy az 1945-ös támadások esetén, 1947-ben is sikerrel védekezhet. A jogbölcselet oktatásának átadását valaki másnak olyan pragmatikus döntésnek gondolta, amely a politikai támadások egyik okát megszünteti.

5.11. Bónis védekezésének értékelése

Bónis György védekezésének naivitása abból fakad, hogy azt feltételezi: a koncepciók vádak mögött álló hatóságok ténylegesen érdekeltek a valóság feltárásában, az érvek és bizonyítékok mérlegelésében. Ez azonban alapvetően téves elképzelés, mert a koncepciók eljárások célja nem az igazság kiderítése, hanem egy előre meghatározott narratíva érvényesítése, politikai vagy ideológiai célok elérése. A koncepciók eljárás nem a valóság kiderítését szolgálja, hanem valamely olyan történet alátámasztását, amely a hatalom érdekében áll. Az érvelés és bizonyítás ilyenkor pusztán formalitás. Az ügyben részt vevő hatóságok nem kíváncsiak a gyanúsított tényleges tetteire vagy azok hiányára, hanem arra törekednek, hogy a vádat megalapozottnak tüntessék fel, akár bizonyítékok manipulálásával vagy a védelem figyelmen kívül hagyásával. Ezért is nehéz az objektív valóságot rekonstruálni koncepciók eljárások iratanyaga alapján. Bónis folyamatosan abból indult ki, hogy az igazságszolgáltatás még mindig működhet szakmai alapon, és hogy a hatóságok meghallgatják érveit. A koncepciók vádat nem a ténszerűségre alapozzák, hanem politikai akarat vezérli. Bónis mint gyanúsított eleve hátrányos helyzetben volt, hiszen a koncepciók eljárások a hatalmi kontroll, elnyomás és manipuláció eszközei. A védekezésére nem mint az igazságszolgáltatás részére tekintenek, hanem mint akadályra vagy a vád további pontosításának érdekében használt eszközre. Ezért is van az, hogy koncepciók perekben a vádlottak gyakran inkább beismerést tettek vagy alkalmazkodtak a hatalom által elvárt narratívához, hogy enyhébb büntetést kapjanak. Az értelmiségi vádlottak gyakran feltételezték, hogy a logikus érvelés és a bizonyítékok rendszere elegendő a vád cáfolatához. Ez a hit a jogállami

⁸³ *Uo.*

⁸⁴ *Uo.*, 14.

⁸⁵ *Uo.*, 15. Bónis minden bizonnyal érezte, hogy amit eddig jogbölcseletként előadott, nem lesz megfelelő az új, mindenben a marxizmus harcos és hangos megvalósítását elváró politikai irányynak.

hagyományokból ered, amelyekben a logikus érvelés valóban fontos szerepet játszik. A totalitárius rendszerekben azonban a jogállami elvek már nem érvényesek. Bónis védekezése rávilágít az egyén és a totalitárius hatalom közötti aszimmetrikus küzdelemre is.

6. Következtetések

A részletezett dokumentumok és az eset rekonstruálása alapján számos következtetés levonható. A dossziében megjelenő vádak és az ügy mozgatórugói mögött egyértelműen felsejlik a bútorok tulajdonlásával kapcsolatos vita. Ez a személyes jellegű konfliktus, amely látszólag messze áll az ügy politikai és ideológiai kontextusától, jelentős, ha nem is kizárólagos szerepet játszott Bónis lejáratásában és meghurcolásában. A bútorok kérdése és a személyes konfliktusok léte rávilágít arra, hogy a diktatúra időszakában a politikai és személyes érdekek gyakran szorosan összefonódtak. Valaki(k) azt is vállalták, hogy a bútorok megtartása érdekében lejáratnak, a titkosszolgálat és az ügyészség kezére adnak valakit. (A háborús bűncselekmények minősítés már a nyomozás során merült fel, a feljelentés nem tartalmaz büntetőjogi besorolást.) A feljelentés szövegezése ténylegesen manipulatív: a feljelentő a román nemzeti érzelmek tudatos felhasználása, kihasználása révén próbálja a célját elérni.

Az egyetemi közeg átalakítása a szovjet típusú diktatúra egyértelmű célja volt, és Bónis eltávolítása része a marxista–leninista ideológia érvényesítésének. A tudományos közeg homogenizálása és az értelmiségi elit „megtisztítása” az új rendszer logikájába illeszkedett. Az *Igazságban* megjelent cikk nyilvánvalóan politikai célokat szolgált, és előkészítette a terepet Bónis eltávolítására. A cikk, és elsősorban a feljelentés és a Klein-nyilatkozat hasonló szóhasználata és érvrendszere azt sugallja, hogy a támadás koordinált és tudatos volt.

A Bónis ellen felhozott vádak koncepciós jellegűek voltak, amelyek valós bizonyítékok hiányában, jórészt vélt vagy mesterségesen előállított tanúvallomásokra alapultak. A vádak alátámasztására szolgáló tanúvallomások egy része ellentmondásos, más része kifejezetten valótlan állításokat tartalmazott. Bónis önvédelmi stratégiája, a vádak cáfolata ugyan következetes volt, de a megoldást számára sokkal inkább a magyar nagykövetség beavatkozása, mint a védekezés hatékonysága hozta el. A magyarországi visszatérés lehetősége biztosított számára menekülőutat. Bár a román hatóságok megpróbálták koncepciós eljárás felépíteni, Bónis magyar állampolgársága (szerencséje, hogy román állampolgársági kérését nem bírálták el pozitívan) és a magyar nagykövetség közbenjárása megakadályozta a súlyosabb következményeket.

A vádak jellege és a „bizonyítékok” egyébként elegendőek lettek volna, hogy a totális diktatúra „igazságszolgáltatása” akár el is ítélje háborús bűnösként Bónist. Ugyanakkor Bónis eltávolítása és távozása a rendszer számára kielégítő eredmény volt. Az oktatásban és a tudományos életben a marxista–leninista ideológia kizárólagossá tétele érdekében az olyan „ideológiailag gyanús” személyeket, mint Bónis, eltávolították. A történeti jogi iskola követése és a „reakciós”, „idealista” besorolása ehhez elégséges

alapot szolgáltatott a rendszer számára. A Bónis jogfilozófiai előadásai és jegyzetei körüli kritikák megmutatják, hogyan válhatott a tudományos vita politikai fegyverre. Az olyan fogalmak, mint az „amoralizmus”, és koncepciók, mint Savigny történeti jogi iskolája, politikai síkra terelődtek, és eszközként szolgáltak a lejáratáshoz.

Azt, hogy a vádak tartalmazznak-e bármely valós elemet, a titkosszolgálati anyagból nem lehet kideríteni, ahogy már jeleztem, a lefolytatott vizsgálat erre nem alkalmas. Bónis tudományos munkásságának 1940–1944 közötti szakaszát viszont át lehet világítani az antiszemitizmus szemszögéből. Bizonyára ő sem tudta teljesen kivonni magát a korszellem hatása alól, és a kor ideológiáját tükröző elemek megjelenhetnek egyes írásaiban. *Magyar törvény – magyar lélek* című írásában tudtam néhány ilyen részletet azonosítani.⁸⁶

– „A törvényben tehát a nemzet lelke nyilatkozik meg, ha az egész nemzet alkotja a jogot, vagy ha olyanok vesznek részt megalkotásában, akik híven képviselik az összesség gondolkodását. Ha viszont kevésszámú, esetleg idegen érdekű, műveltségű, vagy idegen fajtájú kiváltságos kezébe kerül a szabályok megalkotása, a törvény idegen lelket tükröztet vissza.”

– „Minél több területét tölti el nemzeti életünknek a sajátos magyar szellem, annál erősebben őrzi meg az ország egyéniségét a fajok nagy versenyében.”

– „A szabadságharc utáni időkben a főváros jelentősége túlnyomó lesz, a főváros lakossága pedig megmagyarosodott német, szláv vagy zsidó. A nemesség, amelyet a nemzeti becsület védpajzsa nem védett meg a jobbagyfelszabadítást követő anyagi romlástól, nemcsak jogaiból, de birtokaiból is kifogatva háttérbe szorul a magyarságtól lényegükben még idegen elemek mögött. De ne általánosítsunk könnyelműen: azok a magyar emberek, akiket a kapitalizmus fénykorának szédülete elragadott, semmivel sem voltak jobbak olyanoknál, akiknek vérében nem is élhetett egy ősi jog atavisztikus emléke.”

– „Az átvett intézmények és szabályok akkor válnak magyarokká, ha illenek a mindenkori magyar társadalom állapotához és a mindenkori magyar észjárás elveihez. S ma minden gondolkodó ember érzi, látja, hogy napról-napra jobban kialakul az új magyar társadalom, formálódik az igazi magyar közvélemény. Talán azt mondhatnák: minél jobban kirekesztjük a befurakodott idegeneket, annál jobban megértjük egymást. Ebben a nagy közös élményben csak azok nem részeseek, akik szándékosan bedugják szemüket és fülüket az új világ előtt.”

A faji kérdésről hivatkozott fenti gondolatok az életmű egészében vagy akár az 1940–1944 közötti részében is elszigeteltek.⁸⁷ Idegen hatás és jog alatt elsősorban ebben a tanulmányában is a német–osztrák jog indokolatlan recepcióját értette Bónis. 1944-es szövegében el is távolodott ettől a megközelítésmódtól: „Mi úgy érezzük, hogy alkotmányunkat nem valamely faji szellem állandó tulajdonságai teszik magyarrá, hanem múltunk küzdelmei kovácsolták azzá, s annyiban a sajátunk, amennyiben nehéz és viszontagságos magyar századok hagyatéka.”⁸⁸

A Bónis-ügy részletei jól példázzák, hogy a politikai koncepciók és személyes sérelmek miként formálták a szovjet típusú rezsim „igazságszolgáltatását”. A kicsinyes konfliktusok és a nagypolitikai érdekek összefonódása groteszk, abszurd képet festenek

86 BÓNIS György: *Magyar törvény – Magyar lélek*, Hittel. Nemzetpolitikai szemle, 1942/7, 410–421.

87 Bónis György publikációs jegyzékét lásd *Bónis György jogtörténeti munkássága*, ELTE ÁJK, Budapest, 2001.

88 Lásd BÓNIS György: *A történeti alkotmány*, Hittel. Nemzetpolitikai szemle, 1944/6, 333–334.

a korszakról. Az eset rávilágít arra, hogy a marxista–leninista ideológia hogyan alakította át a tudományos életet, és miként vált a politikai tisztogatás eszközévé. Nyilván, Bónisra mindenképpen az elbocsátás várt volna, de kevésbé látványosan. Az egyetem marxista átalakítása, ideológiai egyneműségének kialakítása ezt megkövetelte volna. Valószínűleg a szerződését nem hosszabbítják meg, és mindenképpen sugallják a hazatelepedését. Az ideológiai harc, a személyes érdekek és a hatalmi manipuláció összefonódása megmutatja, hogy milyen szűk mozgástérrel rendelkeztek az értelmiség tagjai ebben az időszakban.

Zárszóként Bónis Erdélyről szóló, 1945-ben megfogalmazott gondolatait, vallomását szeretném hivatkozni: *„Nem vagyok erdélyi származású, mint annyian a régi nagy erdélyi professzorok közül. De senki sem nőtt úgy hozzá az erdélyi földhöz kollégáim közül, mint én. Feleségem marosvásárhelyi születésű, fiam itt született. Munkásságom erdélyi tárgyakra vonatkozott...”*⁸⁹ Bónis mindmáig az erdélyi és általánosan a magyar jogtörténet egyik legnagyobb tudósa.

89 CNSAS, P 054097, vol. I., 18.